

COĞRAFIYANIN TƏDRISI METODİKASI 1.

MÜHAZİRƏ 3

Kafedra: Azərbaycan coğrafiyası və coğrafiyanın tədrisi metodikası kafedrası

Mövzu: COĞRFİYA TƏDRİSİNİN İNKİŞAF TARİXİ

Müəllim : Dos. Nərminə Seyfullayeva
Bakı 2017

Mühazrənin əsas məqamları

Dünyada və Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının inkişaf tarixi.
Məktəb coğrafiyasının inkişafında mərhələlər.
Məktəb coğrafiyasının strukturunda və məzmununda aparılan dəyişikliklər. Məktəb coğrafiyası proqramının konsentrik strukturu.

CTM-in inkişaf tarixinin öyrənilməsinin məqsədi

1. Tarixi biliklər elmin gələcək inkişaf xüsusiyyətlərini başa düşməyə imkan verir.
2. Müəllimə coğrafiyanın tədris fənni kimi rolunu başa düşməyə, onun məktəbdə yaranma səbəblərini və gələcək tendensiyasını təyin etməyə imkan verir.
3. Coğrafiya müəlliminə fənnin nəzəriyyə və qanunauyğunluqlarını izah etməyə imkan verir.

Cəmiyyətin inkişaf tarixində öyrənmə problemi heç vaxt öz aktuallığını itirməmiş, eləcə də coğrafiya fənni üzrə «nəyi» və «necə» öyrənmək daima tədqiqatçıların maraq dairəsində olmuşdur. Bu motiv isə fənnlərin inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Coğrafiya tədrisi metodikasının inkişafı da bilavasitə məktəbdə coğrafiyanın tədrisi ilə əlaqədardır.

Cəmiyyətin coğrafiya fənnin tədrisində tələb etdiyi – tərbiyə və təhsilin mahiyyəti tarixən müxtəlif məzmunla malik olmuşdur və coğrafiyanın tədrisi metodikası da ona uyğun istiqamətdə inkişaf etmişdir.

Coğrafiya tədrisi metodikasının banisi dünya miqyaslı Çex pedaqoqu Yan Amos Komenski (1592-1670) qəbul edilir. Ənənəvi təlimin banisi hesab olunan Y.A.Komenskinin məqsədi tədris prosesində sistem yaratmaq, savadsızlığı ləğv etmək olmuşdur. Sınıf dərslərinin yaranmasının da səbəbi bu olmuşdur. Komenskinin tədris ilinin bölgüsü, fənlərin proqramlaşdırılması, dərslərdə vaxt bölgüsü, qiymətləndirmə anlayışlarının inkişaf etdirilməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Didaktikanın yaradıcısı hesab olunan Y. Komenski ilk dəfə olaraq coğrafiya fənninin tədrisində ətraf aləm və təbiətdə baş verən hadisə və proseslərin müşahidə etməklə fənnin öyrənilməsinə üstünlük verilməsini diqqət mərkəzinə gətirmişdir. Əksər fənlərin o cümlədən coğrafiyanın tədris metodikasının inkişafı ənənəvi təhsilin inkişafı ilə əlaqədardır. ("Pansofiya" əsəri)

Azərbaycanda coğrafiyanın tədrisi metodikasının sistemli inkişaf Qərbi Avropa ölkələrində o cümlədən Rusiyada gedən proseslərin davamı hesab etmək olar. Rusiyada coğrafiya fənninin tədris tarixi XVIII əsrin əvvəlində Rusiya məktəblərində coğrafiya fənninin sərbəst şəkildə tədris olunması ilə diqqəti cəlb edir. Bu I Pyoturun təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Rusiyada yeni ərazilərin zəbt edilməsi, təsərrüfatın müxtəlif istiqamətlərdə inkişafı, ticarətin rolunun artması, sənayenin inkişafı nəticəsində yeni təbii sərvətlərin kəşf olunmasına olan tələblər coğrafiya fənninin tədris olunmasına tələbin artmasına səbəb olmuş, ilk dəfə olaraq naviqasiya məktəblərində tətbiq edilmişdir. Coğrafiya fənninin tədrisi ilə əlaqədar – tədris planı, dərslik, əyani vəsaitlər (qlobus, kompas, xəritə və s.) İngiltərə və Hollandiyadan gətirilmiş və müəllimlər üçün xüsusi kurslar təşkil edilmişdir. İlk illərdə coğrafiya tədrisində əsas istiqamət coğrafi nomenklaturanı və digər coğrafi bilikləri əzbərləməklə – «Yer kürəsinin qısa təsviri»-ni verməyə istiqamətlənirdi. Rusiya məktəblərində ilk milli coğrafiya dərsliyi də məhz 1710-cu ildən (müəllifi məlum deyil) tədris olunmağa başlanılmışdır. Dərslikdə dərəcə toru, təbii hadisələrin təsviri, dünya və Rusiyaya dair statistik rəqəmlər və s. qısa şəkildə qeyd olunur. Bu dövr üçün ən mühüm coğrafi tədqiqatlar V.N. Tatişevə məxsus olmuşdur.

Coğrafiya tədrisində vətənpərvərlik tərbiyəsi, diyarşünaslıq materiallarından istifadə, ətraf mühitə insanın təsiri, tədrisdə «məlumdan məchula «yaxından uzağa» doğru» prinsipi K.D.Uşinskinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. K.D. Uşinskinin «Müəllimlər üçün pedoqoji qeydlər», «Coğrafiya dərsi» adlı metodik vəsaitləri uzun illər Rusiyada, o cümlədən Azərbaycan məktəblərində müəllimlər üçün başlıca informasiya mənbəyi olmuşdur.

Azərbaycanda təhsil sistemi uzun illər Rusiya təhsilinin tərkib hissəsi olduğu üçün, coğrafiya fənninin də məzmunu, strukturu, metodikası adı çəkilən ölkədəki sistemdən fərqlənməmişdir.

Coğrafiya tədrisi metodikasının inkişafında İohan Henrix Pestalotsinin (1746-1827) xidmətləri böyük olmuşdur. İ.H. Pestalotsi inkişafetdirici təlim ideyasını əsaslandırılmış, tədris müəssisəsinin əsas işinin mənəvi qüvvələri və qabiliyyətləri oyatmaq, düşünmək bacarığını inkişaf etdirmək olduğunu bildirirdi.

Azərbaycan Respublikasında məktəb coğrafiyasının inkişafı.

Azərbaycanda ilk coğrafi informasiyaların təbliğ edilməsi tarixi çox qədim dövrlərə gedir. Lakin xalqın tarixinin işıqlı bir dövrünü VI-VII əsrləri əhatə edən ən dəyərli əsərlərdən biri «Dədə Qorqud» əsəridir. Bu dastan təkcə tarixi əsər olmaqdan ziyadə, həm də tarixi-coğrafi-etnoqrafik anlayış və hadisələri, çoxlu yer adlarını əhatə edən geniş məzmunlu bir əsərdir. Türklərin yerləşdiyi əraziləri, qonşuları, əhalinin müxtəlif mərasimləri, məşğuliyyət sahələri, şəhərləri, yolları və s. haqqında dastanda dolğun məlumatlar verilir. Özü də kitabda coğrafi hadisələri əhatə edən ayrıca tarixi-coğrafi bölmə vardır.

Azərbaycan haqqında daha zəngin və ardıcıl coğrafi məlumatlar orta əsrlərdə toplanmışdır. Ərəblər tərəfindən istila edildikdən sonra Azərbaycan daha çox öyrənilməyə başlanır. IX əsrdən başlayaraq bir çox ərəb səyyahları Azərbaycana səyahət etmiş, ölkə haqqında zəngin məlumatlar toplamışlar. Onlardan Əbdülqasım

İbn-Xardadbeh, İbn-Rusta, Qüttəma-İbn-Cəfər, Əl-Məsudini (IX-XII əsrlər) və b. göstərmək olar.

Ərəb islam mədəniyyətinin təsiri altında olan bir sıra qeyri ərəb ölkələrinin alim və səyyahları da Azərbaycan haqqında qiymətli məlumatlar toplamışlar. Məsələn, məşhur Xarəzm alimi, riyaziyyatçı, astronom və coğrafiyaçı **Əl-Biruni** (973-1051-ci illər) Şirvan, Bərdə, Dərbənd, Təbriz, Beyləqan, Bakı, Urmiya, Naxçıvan və s. onlarla obyektlər haqqında bilgi vermişdir. O, bir sıra Azərbaycan şəhərlərinin dəqiq coğrafi koordinatlarını təyin etmiş, ilk dəfə Xəzərin böyük göl olduğunu söyləmişdir.

Orta əsr azərbaycanlı alim və səyyahları da öz ölkələri barədə yığcam məlumatlar vermişlər. Şərqi məşhur alimi, dövlət xadimi **Nəsrəddin Tusi** (1201-1274) riyaziyyatçı astronom olsa da, ətraf mühit haqqında da qiymətli fikirlər söyləmişdir.

Coğrafiya elmində mühüm yer tutan məşhur Azərbaycan alimi **Əbdürrəşad Bakıvi** (XIV əsrin II yarısı – XV əsrin I yarısı) Azərbaycana və bir sıra başqa ölkələrə səyahət etmiş, gördüyü yerlər haqqında gərəqli fikirlər söyləmişdir. Ə.Bakıvinin yazdığı coğrafi əsərlərin əksəriyyəti itmişdir. Məşhur iqlimşünas L.S.Berq Xəzərə aid məruzələrinin birində Ə.Bakıvini Xəzərin əvəzedilməz tədqiqatçısı adlandırmışdır. O, nəinki Azərbaycan və Xəzər haqqında, həmçinin bir sıra digər ölkələr barədə də qiymətli məlumatlar vermişdir.

XVIII əsrin birinci yarısından başlayaraq bir sıra Şərqi ölkələrinə səyahət etmiş, onlar haqqında çox qiymətli kitablar yazmış, Azərbaycan coğrafiya alimi və səyyahı **Hacı Zeynalabidin Şirvani** (1780-1837) coğrafiya tarixində xüsusi yer tutur. O, XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq 40 il səyahət etmiş, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində, o cümlədən Bakıda, digər yerlərdə Şimali Afrika və Cənubi Avropa ölkələrində olmuşdur. Əsərlərində Yaxın və Orta Şərqi ölkələri, Hindistan, Efiopiya, Orta Asiya və Azərbaycanın coğrafiyası, tarixi, etnoqrafiyası, incəsənəti, mədəniyyəti, abidələri, ədəbiyyatı və bəzi görkəmli şəxsiyyətləri haqqında qiymətli məlumatlar vermişdir.

Sovet hakimiyyətinin qurulmasına qədərki dövrdə Azərbaycan coğrafi təhsilində H.Zərdabinin xidmətlərini qeyd etməmək olmaz. Görkəmli ədibin 1912-ci ildə yazdığı «Torpaq su və hava» adlı əsərində torpaqlardan istifadə, şoranlaşması və onlara aid nümunələr gətirilmişdir.

Lakin Azərbaycan coğrafiya alimlərinin fars və ya ərəb dilində yazdığı qiymətli əsərlərinin məktəb coğrafiyasının inkişafına təsiri az olmuşdur. Azərbaycan məktəblərində coğrafiya fənni yalnız XIX əsrin 30-cu illərindən etibarən burada rus, rus-tatar (Azərbaycan) və realni məktəblər (Bakı, Şuşa, Gəncə, Şəki və s.) açıldıqdan sonra özünə vətəndaşlıq hüququ qazana bildi. Bu məktəblərdə o zaman rus dilində mövcud olan coğrafiya dərsliklərindən və tədris metodiki ədəbiyyatından istifadə olunurdu.

Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının tarixi baxımdan inkişafını 4 mərhələyə ayırmaq olar.

a. Rus imperiyası dövründə məktəb coğrafiyasının inkişafı.

b. Sovet dövründə məktəb coğrafiyasının inkişafı.

- c. Müstəqillik əldə edildikdən sonra məktəb coğrafiyasında baş verən dəyişikliklər*
d. Azərbaycan təhsilinin dünyaya inteqrasiyası

Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının əsasını 1909-cu ildə Moskvada təbiət-coğrafiya kursunu, 1922-ci ildə isə Bakıda Ali Pedaqoji İnstitutu (hazırda ADPU) bitirmiş Qafur Rəşad Mirzəzadə qoymuşdur. 1911-ci ildə onun «Ümumi coğrafiya, (birinci hissə)», 1916-cı ildə isə «Ümumi coğrafiya,(ikinci hissə)» dərslikləri nəşr edilmişdir. Onun 1919-cu ildə nəşr olunmuş «Qafqazın coğrafiyası» əsəri Rusiyada yaşayan bütün türk dilli xalqlar arasında milli dildə yazılmış ilk dərslik olmuşdur. 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması təhsil sistemində köklü dəyişiklərə səbəb oldu. 1920-ci ilin payızında sovet Azərbaycanının məktəbləri üçün «1920-21-ci dərslər ili üçün bir və iki dərəcəli məktəblərin texniki dərslər cədvəli» adı ilə nəşr edilmiş ilk tədris planında coğrafiyanın bir dərəcəli məktəbin II və V, iki dərəcəli məktəblərin isə I və II qruplarında (hər qrupda həftədə 3 saat, cəmi 12 saat) tədris edilməsi müəyyən olundu. Azərbaycan SSR XMK coğrafiya fənn komissiyası həmin tədris planına müvafiq olaraq texniki proqram layihəsi tərtib edərək yerlərə göndərmişdi.

1921-ci ildə Qafur Rəşid Mirzəzadənin bir dərəcəli məktəblərin IV qrupları üçün yazdığı «Azərbaycan coğrafiyası» (birinci hissə) tədris vəsaiti çap olundu. Burada əvvəlcə ümumi coğrafi məsələlərdən bəhs edilir, sonra isə Azərbaycanın mövqeyi, ərazisi, relyefi, faydalı qazıntıları, iqlimi və əhalisinin məşğuliyyəti haqqında qısa məlumatlar verilir.

1924-cü ildə Qafur Rəşid Mirzəzadənin tədris proqramına uyğun tərtib etdiyi «Azərbaycan coğrafiyası» (ikinci hissə) tədris vəsaiti çap olundu. Vəsaitdə əvvəlcə Qafqazın ümumi coğrafi icmal verilir, sonra Zaqafqaziya və Azərbaycan SSR-in təbii şəraiti, əhalisinin məşğuliyyəti haqqında ümumi məlumatlar verilir. Sonra isə respublikanın ayrı-ayrı qəzalarının təbii şəraiti və əhalisinin məşğuliyyətindən bəhs olunur. Proqrama uyğunluğunu və verilən məlumatın genişliyini nəzərə alınırsa Qafur Rəşadın bu kitabını Azərbaycan SSR coğrafiyası üzrə ilk tədris vəsaiti hesab etmək olar.

1923-cü il proqramı üzrə bir dərəcəli məktəbin IV qrupunda ümumi coğrafi məlumatlar, I qrupunda isə əvvəlcə Zaqafqaziyanın ümumi coğrafi icmal, sonra isə Azərbaycanın coğrafiyası ətraflı keçilirdi. Proqram yaxından uzağa prinsipi üzrə tərtib edilmişdi. Azərbaycan SSR-dən sonra Gürcüstan SSR, Ermənistan SSR, daha sonra isə İttifaqın digər respublika və vilayətləri haqqındakı məlumatlar öyrənilirdi.

Azərbaycanda coğrafiya elminin eləcə də məktəb coğrafiyasının inkişafında M.Vəliyevin (Baharlı) xidmətləri böyükdür. O, Kiyev Universitetinin yetirməsi idi. Azərbaycanda ilk ali təhsilli iqtisadi coğrafiya mütəxəssisi idi. Onun 1920-ci ildə yazdığı «Azərbaycanın coğrafiyası» kitabında ölkənin ümumi icmal, təbii şəraiti, təbii ehtiyatları, əhalinin coğrafiyası və təsərrüfatın inkişaf imkanları və s. geniş işıqlandırılmışdır.

1921-ci ildə görkəmli yazıçı Yusif Vəzir Çəmənzmənlinin Azərbaycan iqtisadiyyatına həsr olunmuş «Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan» kitabı da öz dövrünün mükəmməl əsərlərindən biri sayılırdı. Kitab iki hissədən ibarət idi.

Birinci hissə, Azərbaycanın sərhədləri daxilindən, ölkənin təbii şəraiti, təbii ehtiyatları, ikinci hissə isə Azərbaycan iqtisadiyyatından bəhs olunurdu. Kitabın özəlliyi ondadır ki, Azərbaycan ərazisi vahid ölkə- Şimali və Cənubi Azərbaycan kimi təsvir edilir.

Proqram və dərsliklərdə diyarşünaslıq elementlərinin verilməsinə maraq böyük idi. 1925-ci ildə F.Rzabəylinin «Tənəzzəh (ekskursiya) haqqında» məqaləsində ekskursiyanın təlim-tərbiyə prosesində rolu, keçirilməsi qaydaları, onun əhəmiyyətindən bəhs olunurdu ki, bu da məktəb coğrafiyasında mühüm yenilik idi. Azərbaycan xalq maarifi və ilk təhsil tarixində ilk dəfə olaraq 1934-1935-ci tədris ilində V.İ.Lenin adına API-da coğrafiya ixtisası üzrə tələbə qəbulu edildi və bununla da ilk ali təhsilli coğrafiya müəllim kadrlarının hazırlanmasına başlandı. Respublikada ali təhsilli coğrafiya müəllim kadrlarının hazırlanması ümumtəhsil məktəblərində coğrafiya fənninin tədrisi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olmaqla yanaşı, coğrafiya elminin, coğrafiya tədrisi metodikasının da inkişafına təkan verdi. V.İ.Lenin adına API-nin coğrafiya fakültəsinin məzunlarının elmi-tədqiqat fəaliyyəti nəticəsində respublikada coğrafiya tədrisi metodikası kimi xüsusi elm sahəsi yaranmışdır.

30-cu illərin sonunda ölkədə avtoritar-diktator rejiminin yaranması, digər sahələrdə olduğu kimi məktəb coğrafiyasında milli kadrların yetişməsinin qarşısını kəskinliklə aldı.

1950-ci ilə qədər ölkədə demək olar ki, milli dildə bir kitab belə işıq üzü görmədi. Məktəb coğrafiyasında milli respublikaların tədrisi demək olar ki, dayandırılmışdı. Lakin 1941-ci ildə qabaqcıl coğrafiya müəllimi və metodisti Vaqif Axundovun bilavasitə əsaslandırması ilə ölkədə ilk olaraq IV sinifdə SSRİ coğrafiyasının tərkibində Azərbaycan coğrafiyasının tədrisinə 16 saat vaxt ayrıldı.

Tədris prosesində V.Axundova məxsus «Azərbaycan SSR coğrafiyası» vəsaitindən istifadə olunmağa başladı.

1949-cu ildə Osman Osmanov beş çap vərəqi həcmində «Azərbaycan SSR coğrafiyası» tədris vəsaiti də yenə həmin siniflər (IV sinif) üçün həmin həcm (16 saat) üçün nəzərdə tutulurdu. Lakin 1953-cü ildə Ənvər Şıxlınskinin yazdığı eyni adlı dərslik bundan əvvəlki vəsaitlə əvəz olundu. 1956-57-ci ildə Azərbaycan coğrafiyasının IV siniflərdə tədris edilməsi dayandırıldı və VII sinifdə «Qafqaz» mövzusunun tərkibində (8 saatlıq) 4 saat həcmində Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyası», VIII sinifdə «Zaqafqaziya» mövzusunun (11 saatlıq) tərkibində 6 saat həcmində «Azərbaycan SSR-in iqtisadi coğrafiyası» adı ilə tədris olunmağa başladı. Tədris prosesində Ə.Şıxlınskinin tərtib etdiyi dərsliyin təkmilləşdirilmiş variantından istifadə olunurdu.

1960-1982-ci illərdə Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyası prof.Qasım Gülün «Azərbaycan SSR iqtisadi coğrafiyası ilə prof. Hadı Əliyevin eyni adlı dərslikləri üzrə tədris edilmişdir.

1960-cı ilə qədər «Azərbaycan SSR fiziki və iqtisadi coğrafiyası» əsasən SSRİ fiziki və iqtisadi coğrafiya kurslarına verilən saatların sıxlaşdırılması hesabına əldə edilən vaxt əsasında tədris olmuşdur.

1971-72-ci dərslər ilindən etibarən respublikanın coğrafiyasını daha dərinləndirən, həm də xələl gətirmədən öyrənmək məqsədilə VII sinifdə Azərbaycan SSR məktəblərinin

tədris planında Rusiya məktəblərindən fərqli olaraq coğrafiya fənninə dərs ilinin ikinci yarısında 2 saat əvəzinə, 3 saat vaxt verildi. VIII sinifdə isə əlavə vaxt ayırmaq mümkün olmadı. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan SSR fiziki və iqtisadi coğrafiyası «Azərbaycan SSR coğrafiyası» adı altında birləşdirilərək 1972-1975-ci illərdə 24 saat həcmində VII sinifdə dərs ilinin sonunda tədris olundu.

Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi və 1979-cu ildə nəşr olunan yeni coğrafiya proqramında respublikanın fiziki coğrafiyasının VII sinifdə, SSRİ fizika coğrafiyasının tədrisində, iqtisadi coğrafiyasının isə VIII sinifdə, SSRİ iqtisadi coğrafiyasının tərkibində öyrənilməsi müəyyən edildi. Yeni proqram üzrə Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyasının əvvəlki kimi kursun sonunda deyil, bilavasitə respublikanın ərazisi daxil olan Qafqaz regionunu öyrənildikdən sonra tədris etmək nəzərdə tutuldu. Belə bir yanaşma Azərbaycan SSR ərazisini Qafqazla birlikdə kiçik miqyasda, ayrılıqda isə orta və iri miqyasda öyrənməyə və bunun əsasında şagirdlərə hər hansı bir ərazinin müxtəlif miqyaslarla tədqiqi və öyrənilməsi haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verirdi və eyni zamanda tədris ilinin sonunda, təlim kəmiyyətlərinin aşağı düşdüyü bir vaxtda tətbiq edilməsinə son qoyurdu

«Azərbaycan SSR- nin coğrafiyası» 25 saatlıq proqramı aşağıdakı hissələrdən ibarət idi:

1. Azərbaycan SSR-nin ümumi fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri (13 saat)
2. Azərbaycan SSR-in fiziki-coğrafi vilayətlərinin təbii şəraiti və təbii ehtiyatları (6 saat.)
3. Məktəbin yerləşdiyi muxtar respublikanın, muxtar vilayətin və ya iqtisadi rayonun təbiəti və təsərrüfatı (5 saat) və təkrar (1 saat.).

1950-1985-ci illər arasında respublikamızda coğrafiya elminin və məktəb coğrafiyasının inkişafı, xüsusən yuxarı siniflərində Azərbaycan SSR fiziki və iqtisadi coğrafiyasının vahid proqram və dərslik üzrə tədrisi coğrafiya tədrisi metodikası sahəsində elmi-tədqiqat işlərinin genişlənməsinə; yüksək ixtisaslı, elmi dərəcəli metodist kadrların hazırlanmasına imkan vermişdir. İlk dəfə 1955-ci ildə M.Ə.Zülfüqarov VII sinifdə Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyasının tədrisi metodikasına həsr olunmuş namizədlik dissertasiyasını müdafiə etdi, 1959-cu ildə H.Ə.Sadıqlı Azərbaycan SSR coğrafiyasının tədrisində əyanilik mövzusunda; 1962-ci ildə isə S.H.Məcədov Azərbaycan SSR coğrafiyasının tədrisində diyarşünaslıq materiallarından istifadəyə həsr olunmuş namizədlik dissertasiyasını başa çatdırdı. Sonralar aspirantura yolu ilə yetişdirilən gənc metodistlər isə təkcə respublika üçün deyil, bütün ölkə üçün əhəmiyyəti olan mövzularla namizədlik dissertasiyaları hazırladılar.

Məsələn, N.Allahverdiyev «Coğrafiya üzrə tədris ekskursiyalarının təşkili və keçirilməsi metodikası» (1964-cü il), B.A.Paşayev, VI-VII sinif şagirdlərində ümumcoğrafi anlayışların formalaşdırılması» (1972) və D.M.Ələskərov 1976-cı ildə «Fiziki coğrafiya kurslarında kartoqrafik biliklərin və bacarıqların formalaşdırılması» mövzusunda namizədlik dissertasiyaları müdafiə etdilər.

Respublikada coğrafiya metodikasının inkişafında prof. R.X.Piriyev, dosentlərdən M.A.Zülfüqarov, D.Ə.Məcədov İ.N.Allahverdiyev, B.A.Paşayev, D.M.Ələskərov, müəllimlərdən Rəcəb Yaqubov, Sabir Quliyev tərəfindən yazılmış və kütləvi

tirajla çap olunmuş metodik əsərləri və tədris vəsaitləri mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə, BDU-nun dosenti Bəlqiyyə Paşayevin xidmətlərini qeyd etmək lazımdır. XX əsrin sonunda Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafında yeni mərhələ açıldı. Müstəqilliyin qazanılması coğrafiya fənninin inkişaf etdirilməsində də sərbəst siyasətin həyata keçirilməsi ilə nəticələndi.

Respublika Təhsil Nazirliyində yaradılan Vahid Elmi Metodik Şuranın coğrafiya bölməsi ali və orta məktəblər üçün proqram və dərsliklərin yenidən tərtib olunmasına məsuliyyət daşımaqla yanaşı, bir sıra vəsait və dərsliklərin də yazılmasında yaxından iştirak edirlər.

Fənnin tədrisi metodikasının inkişaf etdirilməsində mərhum professor MA.Müseyibovun xidmətləri əvəzolunmazdır. O, 1992-ci ildən 2011-ci ilə qədərki dövrdə EMŞ-nın «Coğrafiya» bölməsinə rəhbərlik etmiş və fənnin strukturunda, məzmununda köklü dəyişiklərin edilməsində c.e.d. V.Əfəndiyev,c.e.d.E.Əlizadə, p.e.n O.Alxasov, c.e.d. T.Həsənov, c.e.n N.N.Allahverdiyev, c.e.n. T.Gərayzadə, c.e.n. Y.Qəribov, c.e.n.R.Babayev, c.e.d. F.İmanov, c.e.d Ş.Göyçaylı, c.e.n. N.Əyyubov və başqalarının xidmətləri böyükdür. Hazırda Bakı Dövlət Universitetində, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, Lənkəran Dövlət Universitetində, Gəncə Dövlət Universitetində, Sumqayıt Dövlət Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində coğrafiya fakültələri ilə yanaşı «Coğrafiya müəllimi» ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığı başlamışdır. Ali məktəblərin magistratura pilləsində «Coğrafiya fənninin tədrisi və metodikası» ixtisası üzrə kadr hazırlığı gələcəkdə coğrafiya tədrisi metodikası, orta və ali məktəb coğrafiyasının tədrisi sahəsində elmi potensialın sayının və keyfiyyətinin artmasına səbəb olacaqdır.

Orta məktəblər üçün coğrafiya proqramı, dərsliklər, dərs vəsaitləri, siniflər üzrə dərs vəsaitləri, əyani vəsaitlər və test kitabçaları nəşr olunur. Bakı Kartoqrafiya Fabrikində məktəb coğrafiyası üçün divar xəritələri və atlaslar, kontur xəritələr, müxtəlif müəlliflərin tərtib etdiyi iş dəftərləri və s. coğrafiya fənninin tədrisinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət göstərir. Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasında fəaliyyət göstərən coğrafiya fənni üzrə seminar üzvlərinin müsbət işi də qeyd olunmalıdır. Məktəblilərin coğrafi biliklərinin yoxlanılmasına istiqamətlənən test nümunələri abituriyentlər üçün dərs vəsaiti, «Abituriyent» jurnalında nəşr olunan metodik məqalələr, təhlil səciyyəli ali məktəblərə qəbul proqramları və s. yüksək elmi-metodik səviyyəsi ilə fərqlənir.

Coğrafiya fənninin tədrisinin inkişafında bir sıra hazırlıq kurslarının nəşr etdirdiyi («Araz», «Bilik», «Hədəf» və s.) vəsaitlər də əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində dünyaya inteqrasiya etmək prinsipi, ölkədə Milli kurikulumun qəbul edilməsi ilə müşayiət olunur. Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının qarşısında yeni layihə-milli kurikulumun tətbiq edilməsi artıq reallığa çevrilməkdədir.

Lakin, fənnin tədrisində xidmət edən əyani vəsaitlər, elektron dərsliklər, multimedia, alternativ dərsliklərlə yanaşı daimi fəaliyyət göstərə bilən mətbuat orqanına (aylıq və ya rüblük jurnal) böyük ehtiyac duyulur. Bu respublikada fəaliyyət göstərən 7000 nəfərdən çox coğrafiya müəllimlərinin ən böyük arzusudur.

Respublikanın – təhsil sistemində ana dili, tarix və coğrafiya fənnlərinin yetişməkdə olan gənc nəslin ümumi dünyagörüşünün inkişafındakı müstəsna rolu daim qəbul edilmişdir. Coğrafiya bir elm sahəsi kimi dünyanın coğrafi mənzərəsini, iqtisadiyyatını, ekologiyasını əhatə etdiyindən xalqın maariflənməsində yaxından iştirak edir. Məhz bu amillər coğrafiya fənninin tədris əhəmiyyətini artırır.

Şərti olaraq Azərbaycanda coğrafiya fənninin tədrisi tarixini şərti olaraq dörd mərhələyə ayırmaq mümkündür.

a) XX əsrin əvvəlində – maarifçi alimlərdən Qafur Rəşad, Həsənbəy Zərdabi, Məhəmməd Baharlının xidmətlərinə əsaslanan mərhələdir. Onlar Azərbaycan coğrafiyasının tədrisinin keyfiyyətini artırmaq və təhsil sistemində gətirmək üçün mübarizə aparmış və həmin dövrün mətbuat səhifələrində aktiv fəaliyyət göstərmiş və coğrafiya fənninin tədrisi ilə bağlı məqalələrlə çıxış etmişlər.

b) Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının elmi şəkildə əsaslandırılması 1935-ci ildən sonraya təsadüf edir. Orta və ali məktəblərdə coğrafiya fənninin tədrisi ilə əlaqədar verilən ittifaq miqyaslı qərarlar Azərbaycanda da öz əksini tapırdı. 1935-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda coğrafiya müəllimi kadrlarının hazırlığı ilə əlaqədar təbiət fakültəsində eyni adlı şöbənin açılması və daha sonra 1944-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində sərbəst olaraq coğrafiya fakültəsinin yaradılması coğrafiya fənninin, məktəb coğrafiyasının və eləcə də coğrafiya tədrisi metodikasının inkişafına güclü təkan verdi. İlk məzunlar M.Zülfüqarov, S.Şükürov, H.Sadıqlı, O.Osmanov, N.Kərəmov, Ə.Hacızadə, Q.Gül, H.Əliyev və s.sonrakı dövrlərdə coğrafiyaçıların hazırlanmasında yaxından iştirak etmiş, onlarla dərslər və vəsaitlər tərtib etmişlər. Proqram və dərslərin tərtib olunmasına müdaxilə edə bilməyən azərbaycanlı mütəxəssislər onların tərcüməsi və qismən əlavə metodik vəsaitlərin hazırlanması ilə kifayətlənməli olurdular. Orta məktəbin qabaqcıl metodist müəllimlərinin əməli fəaliyyətləri, mətbuatda vaxtaşırı çıxışları – məktəb coğrafiyasında müəyyən məsələlərin həllinə kömək edirdi. 1989-cu ilə qədər məktəb coğrafiyasına aid metodik məqalələri əks etdirən «Tarix, ictimaiyyət və coğrafiya» jurnalının nəşr olunması da coğrafi təhsilin inkişafına şərait yaradırdı.

Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının strukturu 1934-1990-ci illərdə aşağıdakı kimi olmuşdur.

VI sinif Ümumi coğrafiya 68 saat

VII sinif Materik və okeanların coğrafiyası 105 saat

VIII sinif SSRİ-nin fiziki coğrafiyası 168 saat (daxilində 12 saat Azərbaycan coğrafiyasına vaxt verilməklə)

VIII sinif SSRİ –nin iqtisadi coğrafiyası 68 saat (daxilində 4 saat Azərbaycan coğrafiyasına vaxt verilməklə)

IX sinif Xarici ölkələrin iqtisadi coğrafiyası 51 saat

c) 1992-ci ildən sonra respublikada həyatın bütün sahələrində eləcə də ali və orta məktəb coğrafiyası tədrisində dəyişikliklər baş verməsi ilə səciyyələnir.

1992-ci ildən sonra respublikada ali və orta məktəb coğrafiyası tədrisində köklü dəyişikliklər baş verməsi ilə səciyyələnir.

a. Məktəb coğrafiyasına iki pilləli konsentrik-spiralvari quruluş tətbiq edildi.

b. Orta ümumtəhsil məktəblərinin buraxılış siniflərində coğrafiya kursu tədris olunmağa başladı.

c. Məktəb coğrafiyasının məzmunu dəyişdirildi.

Tədris planında coğrafiyanın yeri aşağıdakı kimi idi:

1. ƏSAS TƏHSİL PİLLƏSİNDƏ

VI sinif – Ümumi fiziki coğrafiya

VII sinif – Materik və okeanların fiziki coğrafiyası

VIII sinif – Azərbaycan Respublikasının fiziki coğrafiyası (1 –ci yarımil) və Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial coğrafiyası

IX sinif – Dünyanın iqtisadi və sosial coğrafiyası

2. ORTA TƏHSİL PİLLƏSİNDƏ

X sinif – Yerşunaslıq

XI sinif – Türk dünyasının coğrafiyası

d) Coğrafiya fənni üzrə milli kurikulumun tətbiqi –məktəb coğrafiyasının strukturunda, məzmununda, tədrisində indiyədək mövcud olmuş və sovet təhsil sisteminin varisi kimi qəbul edilən proqramın ləğv edilməsi və təfəkkürün inkişafına yönəldilmiş şəxsiyyətyönümlü kurikulumun tətbiqidir.

CTM –in inkişafına təsir edən amillər

1. Pedaqogikanın inkişafı- yeni metod və üsullar, tədris prosesinin təşkili formaların tətbiq edilməsi.
2. Psixologiyanın inkişafı- yeni yanaşma tərz, təfəkkür məktəbinin inkişafı, taksonomiyaların tətbiq edilməsi
3. Coğrafiya elminin inkişafı- yeni nəzəriyyə və konsepsiyaların təkmilləşdirilməsi və məktəb coğrafiyasının məzmununda öz əksini tapması

Ədəbiyyat

1. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Dərslik. N.Seyfullayeva. Bakı 2011.
2. «Metodika obuçeniə qeoqrafii v obşebrazovatelğnıx uçrejdeniəx» Pod redauıey İ.Duşinoy Moskva 2007
3. O.Alxasov. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Dərslik. Bakı 2013.